

نقاره و نقاره در کرمان

سید فواد توحیدی

نقاره واژه‌ای عربی از ریشه «نقر» به معنای کوبیدن است. پیش از ورود اعراب، به این ساز کوس یا نوبه می‌گفتند و پیشینه نقاره‌نوازی و نوبت‌نوازی در ایران بسیار کهن است. در روزگار میترائیسم هنگام برآمدن خورشید (بامزد) و فروشدن آن (زرده)، بر این ساز می‌کوبیدند؛ آیینی که هنوز هم در برخی نقاط کشور رایج است. شواهد بسیار (از جمله نوشته‌های هرودوت و گزنفون و تصاویر بر آثار تاریخی و اشیای باستانی) نشان می‌دهد کوس‌نوازی و نوبت‌نوازی در زمان هخامنشیان، اشکانیان و ساسانیان رواج داشته و رومیان و یونانیان این آیین را از ایرانیان وام گرفته‌اند.

در دوران هخامنشی و ساسانی، این ساز را در نبردها به همراه کرنای/کرنا، شیپور، نفیر و سازهای کوبه‌ای دیگر می‌نواختند؛ اما در عهد اشکانی، در رزم‌ها تنها کوس بدون ساز همراه اجرا می‌شد. با تسلط اعراب بر ایران، از نواختن این ساز و آیین نوبت‌نوازی جلوگیری شد؛ ولی دیلمیان، خلفای بغداد را به پذیرش دوباره این آیین واداشتند؛ البته با شرط ترکیب با آداب اسلامی و اجرای آن در اعلام نمازهای پنج‌گانه. به‌طور معمول کوس/نقاره سازِ اعلان بود و بر فراز نقاط مرتفع شهر یا روستا برای خبررسانی بر آن می‌کوبیدند.

چنان‌که گفته شد، آیین نوبت‌نوازی در ستایش خورشید شکل گرفته و «نوبت‌نوازی» از واژه «نوبه» (نام دیگر این ساز) گرفته شده است؛ زیرا لحظه‌ای خاص و منظم و معین را اعلام می‌کرد. از واژه‌های هم‌خانواده یا وابسته که در متون ادبی آمده‌اند می‌توان یاد کرد: نوبتی، نوبت‌نواختن،

نوبت‌دار، نوبت‌زن، نوبتیان، نوبت‌زنی، نوبت‌زدن، نوبت‌نواز، نوبت‌نوازان، نوبت‌خانه، نوبت‌گاه، اسباب نوبت، اسب نوبت، فیل نوبت، شتر نوبت و آلات نوبت. همچنین واژه‌های مرتبط با نقاره: نقاره‌زن، نقاره‌زنی، نقاره‌چی، نقاره‌چیان، نقاره‌کوبی، شتر نقاره، اسب نقاره، فیل نقاره و نقاره‌خانه. این ساز، افزون بر نوبت‌نوازی، در موسیقی رزمی برای تهییج لشکریان، ترساندن دشمن و اعلام خبر به کار می‌رفت و به تدریج در موسیقی اقوام ایران نیز جای گرفت و در شادی‌ها و حتی آیین‌های سوگ به کار گرفته شد. از عهد قاجار به تدریج سازهای غربی جای سازهای نظامی ایران را گرفتند و نقاره بیش‌تر در مراکز مذهبی و موسیقی نواحی به حیات خود ادامه داد.

سازشناسی نقاره

در اصل، نقاره از ترکیب دو ساز کوبه‌ای پوست‌صدا تشکیل می‌شود: ساز کوچک‌تر را ذیل (زیرخوان) و ساز بزرگ‌تر و بم‌خوان را نقاره می‌نامند. جنس بدنه نقاره و ذیل، یا فلزی است یا از سفال/گلی پخته. پوست نقاره و ذیل معمولاً از پوست گوساله یا گاو است و با کوبه‌های چوبی (ترکه‌های چوبی) بر آن‌ها می‌کوبند. شکل نقاره و ذیل می‌تواند کروی، تخم‌مرغی، پیاله‌ای یا مخروطی باشد.

نقاره‌نوازی و نوبت‌نوازی در کرمان

۱) شهر کرمان

دست‌کم دو جایگاه نوبت‌نوازی در شهر کرمان از گذشته باقی است. اجرای آیین در یکی از این مکان‌ها از روزگار صفویه تاکنون استمرار داشته است. تاریخ ساخت برخی نقاره‌ها به اوایل قاجار می‌رسد و نقاره‌های قدیمی‌تر تاریخ ندارند. شادروان علی‌کریم شجاعی، از نوازندگان پیشکسوت، بیش از پنجاه سال در این مکان نقاره نواخت. چند سال پیش درگذشت، اما پسران و نوه‌هایش همچنان این سنت پیشینیان را ادامه می‌دهند. به رسم کهن، نوبت‌نوازی بامداد و «زردۀ آفتاب» هنوز در این مکان انجام می‌شود.

علاوه بر این آیین، در سحرهای ماه رمضان و هنگام افطار و نیز در مراسم ماه محرم، نقاره‌نوازی اجرا می‌شود؛ هر آیین ریتم مخصوص خود را دارد. بدنه نقاره‌ها این‌جا فلزی است؛ نقاره‌ها تخم‌مرغی و ذیل‌ها پیاله‌ای و با ترکه چوب نواخته می‌شوند.

(۲) سیرچ

پس از شهداد، نزدیک‌ترین جایگاه نوبت‌نوازی، روستای سیرچ است. در بقعه امام‌زاده‌ای بر مرتفع‌ترین نقطه سیرچ، نوبت‌نوازی برقرار بود تا این‌که چند دهه پیش پوست نقاره‌ها پاره شد و چون کسی توانایی تعویض نداشت، اجرای ریتم‌ها را با کوبیدن بر بشکه فلزی ادامه دادند. الگوهای ریتمیک، به ریتم‌های نوبت‌نوازی امام‌زاده زید شهداد بسیار نزدیک است.

نقاره‌نوازی در موسیقی نواحی کرمان

نقاره‌نوازی در اصل متعلق به نقاط گرمسیری استان است؛ اما توسط لوطیان/لولیان و دیگر نوازندگان، در برخی مراسم سردسیر نیز رواج یافته است. ارزوئیه از مناطق اصلی نقاره‌نوازی استان است؛ در این شهرستان هم از نقاره‌های بدنه فلزی و هم از نقاره‌های بدنه سفالی استفاده می‌شود. پس از ارزوئیه، نقاره‌نوازی در شهرستان‌های بافت، رابر و بردسیر نیز رواج دارد. برخی نوازندگان این نواحی که به اطراف سیرجان کوچ کرده‌اند، طی حدود چهار دهه، نقاره را در میان سازهای نواحی آن مناطق هم رایج کرده‌اند؛ بدنه نقاره‌ها در این حوزه‌ها بیش‌تر سفالی است.

شهربابک کرمان نیز سابقه طولانی در نقاره‌نوازی دارد و نقاره‌های این منطقه غالباً فلزی هستند. وقتی نقاره‌نوازی در فضای باز اجرا شود، از هر دو ساز نقاره و ذیل استفاده می‌شود؛ اما در فضای بسته و همراه سرنا، تنها روی ذیل ریتم‌ها نواخته می‌شود. در بسیاری از نقاط استان کرمان، به نقاره به‌صورت محلی «ناقاره» می‌گویند. همچنین رقص محلی زنانه‌ای با نام «پا ناقاره‌ای» در شهرستان ارزوئیه رواج دارد.

نقاره در کرمان، هم نشان هویت تاریخی و آیینی ایرانی است (در قالب نوبت‌نوازی بامداد و زرده آفتاب) و هم عنصری زنده در موسیقی نواحی (در شادی‌ها، سوگ‌ها و آیین‌های مذهبی). تنوع ساخت (فلزی/سفالی)، تنوع الگوهای ریتمیک و پیوند با سازهایی چون سرنا، ظرفیت‌های این ساز را برای حفظ و بازنمایی میراث ناملموس کرمان برجسته می‌کند.